

ПРОТОДИЗАЙНЕРСЬКІ ПРИНЦИПИ У ФОРМОТВОРЕННІ ПЕРВІСНОЇ КЕРАМІКИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВОЛИНСЬКОЇ НЕОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ)

Скляренко Н.В., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну

Луцький національний технічний університет

Анотація. У статті вперше розглянуто особливості формотворення первісної кераміки Північно-Західної України з погляду дизайну. На основі аналізу архаїчних гостродонних виробів Волинської неолітичної культури виявлено протодизайнерські принципи, що засвідчили наявність регіональних традицій.

Ключові слова: протодизайнерські принципи, формотворення, гостродонний горщик, Волинська неолітична культура.

Аннотация. Скляренко Н.В. **Протодизайнерские принципы в формообразовании первобытной керамики Северо-Западной Украины (по материалам Волынской неолитической культуры).** В статье впервые рассмотрены особенности формообразования первобытной керамики Северо-Западной Украины с точки зрения дизайна. На основе анализа архаичных остродонных изделий Волынской неолитической культуры описаны протодизайнерские принципы, которые засвидетельствовали наличие региональных традиций.

Ключевые слова: протодизайнерские принципы, формообразование, остродонный горшок, Волынская неолитическая культура.

Annotation. Sklyarenko N.V. **Principles of protodesign in formation of primitive ceramics of North-Western Ukraine (after materials of the Volyn neolithic culture).** In the article the features in primitive ceramics formation of North-Western Ukraine are first considered from point of design. On the basis of analysis of archaic sharpbottomed wares of the Volyn neolithic culture principles of protodesign are described, which witnessed the presence of regional traditions.

Keywords: principles of protodesign, formation, sharpbottomed pot, Volyn neolithic culture.

Постановка проблеми. Керамічне виробництво, яке було визначним технічним винаходом кінця кам'яного віку, слугує людині уже впродовж кількох тисячоліть у всіх сферах життєдіяльності. Постійний відбір найбільш досконалих, практично доцільних та художньо виразних форм ужиткових виробів кожної епохи визначається її багатотисячолітнім підґрунтям. Окрім цього у формотворенні первісних пам'яток матеріальної культури присутні принципи дизайнерського підходу до творення предметного оточення. Поєднання краси і користі, втілене в давній кераміці, можемо вважати предтечею дизайнерської проектної діяльності.

Історико-етнографічний регіон Полісся представляє науковий інтерес саме збереженими архаїчними особливостями традиційно-побутової культури, витоки якої потрібно шукати у добу неоліту. Комплекс проблем, що виникає при аналізі зв'язків та відношень системи «людина-предмет-середовище» торкається і первісного суспільства. Результатом їх дослідження повинно з'явитися розуміння сутності проектування функціонально доцільних, технічно досконалих, естетично виразних виробів, що складають в сукупності оптимальне предметне середовище для життєдіяльності первісної людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Робота виконана в рамках теми «Українське стилетворення» кафедри дизайну Луцького національного технічного університету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження декоративно-ужиткового мистецтва Полісся України, його витоків і традицій здавна привертає увагу вчених – археологів, мистецтвознавців, фольклористів та ін. Праці археолога Г. Охріменка акцентують увагу на культурно-історичних та хронологічних питаннях розвитку керамічного виробництва Північно-Західної України [4; 5]. Кераміка як вид декоративно-ужиткового мистецтва розглядається переважно з точки зору мистецтвознавства [2; 3]. Втілення в ужиткових керамічних виробах принципів дизайну дозволяє розглянути їх через призму творчої діяльності первісної людини неоліту. Вперше аналіз паростків протодизайну культури України в цілому проводить В. Даниленко [1, с. 41-49], проте він не торкається регіональних особливостей саме первісної кераміки Північно-Західної України. Отже, питання протодизайнерських принципів формотворення неолітичної кераміки до сьогодні у такому контексті не розглядалося.

Мета роботи. Метою дослідження є визначення протодизайнерських принципів формотворення первісної кераміки Західного Полісся. Завданнями роботи є: виявити функціональні особливості поліської кераміки; проаналізувати єдність форми і змісту з дизайнерської точки зору.

Виклад основного матеріалу. Неоліт – важлива епоха в первісній історії людства. Особливістю неоліту Полісся було домінування привласнюючого господарювання (полювання, рибальство, збиральництво) [4, с. 11]. Період неоліту відзначився ще й появою керамічного виробництва, а отже змінами в побуті, культурі харчування. У V тис. до н.е. на Поліссі мешкали автохтонні

мисливці та рибалки Волинської неолітичної культури (ВНК). Територіально близькими матеріалам ВНК на Поліссі є пам'ятки Східно-поліської культури (СПК) і західно-поліського варіанту Німанської культури (НК) [4, с.226].

Археологічні знахідки глиняних виробів – найважливіше джерело для виявлення особливостей матеріальної та духовної культури первісних людей. Речі несуть в собі відношення людини до світу в цілому, містять образи і модулі людського світосприйняття. Тому аналіз виробів повинен охоплювати цілий ряд принципів дизайну. При проведенні дослідження важливе значення мають утилітарно-функціональні, конструктивно-технічні, економічні, соціальні та ідейно-естетичні якості [5, с. 165-166].

Найархаїчнішою формою Північно-Західної України є гостродонний горщик, на зміну якому прийшов плоскодонний посуд. У носіїв ВНК, НК та СПК основним типом виробів були горщики, хоча в різні періоди їх форма змінювалася. Побутували біконусоподібні вироби з нахиленими до середини стінками (I тип), біконусоподібні – з прямими стінками (II тип), профільовані (III тип) (рис. 1). Усі керамічні вироби ВНК мали гостре (Новосілки, Оболонь, Славута) або округле (Мідськ, Нобель) дно (рис. 1). Аналогії гостродонним горщикам знаходимо в кераміці НК (рис. 2) [5, с. 52].

Вироби ВНК відзначалися тонкостінністю (горщики мали стінки завтовшки 4-5 мм [4, с. 222]) порівняно з виробами СПК, що відповідно забезпечувало і легкість виробів. Конструктивно придонна частина стінок горщиків була значно товща.

Зручність посуду визначалася також розмірами. Горщики ВНК переважно невеликі – висотою 12-20 см і діаметром вінець 10-16 см, його ємність становила 1-2, рідше – кілька літрів [4, с. 222]. Такий посуд, очевидно, використовувався для приготування страви для невеликої родини.

З точки зору взаємозв'язку споживчих функцій та форми є важливим технологія виготовлення і спосіб використання цих виробів. Конусоподібний посуд найкраще було виготовляти за допомогою «джгутової техніки». За дослідженнями археолога-експериментатора С.Семенова, найкраще проходили сушку посудини з округлим або гострим дном (саме такі вироби з'явилися на Поліссі в новому кам'яному віці), а плоскодонні часто тріскалися [5, с. 11]. Горщики з гострим дном легше було ставити на багаття, яке зазвичай складалося з кількох каменів. Такі посудини краще охоплювалися вогнем знизу, їжа в них скоріше закипала. Гостродонний посуд, знятий з багаття, ставили на пісок, трохи вкопуючи. Таким чином, у первісних керамічних пам'ятках розкривається і домінує антропологічно-функціональний підхід до матеріальних предметів. Як вірно відмітив В.Даниленко, він і є проявом дизайнерського начала у предметному формоутворенні [1, с. 39].

Зразки первісного посуду дають уявлення про тектонічне формотворення речей, де з глибоким розумінням матеріалу використовувалися природні якості сировини. Кераміку можемо вважати першим шгучним матеріалом, що став невід'ємним атрибутом побуту людини. Технічним винаходом є оптимальне

співвідношення складових глиняної маси посуду ВНК: рослинність, пісок, шамот, жорства [5, с. 22]. Залишається і досі спірним питання виготовлення посуду. Але, на нашу думку, в багатьох випадках виробництвом кераміки займалися втаємничені, близькі до «волхвів», жрецтва люди. Адже посуд був не лише ємностями для зберігання продуктів, а й невід'ємним атрибутом обрядів, ритуалів, магії, а, отже, пов'язаним із здоров'ям, лікуванням людей. Таємний зміст охоронних символів, заговорів, енергії могли дати посудині лише могутні посвячені знахарі.

Значення кераміки в первісності було незмірно більшим, ніж тепер – крім господарчих ужиткових функцій вона мала ще й сакральні; існували ритуальні керамічні вироби, в яких зберігалися продукти, ліки, цілющі або наркотичні напої для підтримання сил, енергії людини.

Естетичний декоративно-символічний бік цього посуду був теж виключно важливим. Становлення світогляду народу відбивається на графоформах гончарних виробів – «копитці», «сітка», ряди нахилених насічок. Графічні форми зберігають первісну світоглядну семантику і тому придатні для аналізу світорозуміння народу. У верхній частині вироби ВНК прикрашалися наколами або проколами з одного чи обох боків. Нижче наносили суцільний – до дна – декор з одного елемента орнаменту – «копитця» (Славути) або кількох – «копитець» та «сітки» (Мідськ, Нобель). У нижній частині виробів ВНК бачимо сітчасте штрихування, яке, можливо, імітувало плетені ємності. Названі елементи декору мають семантичне значення, пов'язане з основним заняттям населення – мисливством [2, с. 7-9].

На наш погляд, процент орнаментованості зростав у пізніші періоди і залежав від способу життя, побутових умов, ступеня осілости. Припускаємо, що у населення ВНК, де переважало мисливство, тобто більш рухливого, орнаментика була менш розвинута. Там же, де населення більше займалося рибальством і вело переважно осілий спосіб життя, кількість кераміки значна і більш декорована. Декорування у вигляді орнаментів та інших прикрас пояснює світоглядні засади предків, виявляє композиційно-технологічні прийоми, що дозволяли досягти цього. Тож створення декорів також належить до сфери дизайнерського мислення [1, с. 47].

Висновки. Отже, у добу неоліту на Північно-Західній Україні горщики були домінуючим типом виробів, маючи біконічну або профільовану форму. Формотворення первісних виробів максимально відповідає утилітарно-функціональному призначенню та естетичним вимогам. Зважаючи на це, можемо говорити про первісний горщик як світоглядно-образну та функціональну цілісність у культурі неоліту Північно-Західної України. У керамічних пам'ятках ВНК домінує антропологічно-функціональний підхід, який є проявом дизайнерського начала у предметному формоутворенні.

Подальший напрямок дослідження. Подальшим напрямком дослідження стане вивчення інших форм вияву протодизайнерської діяльності первісного суспільства Полісся.

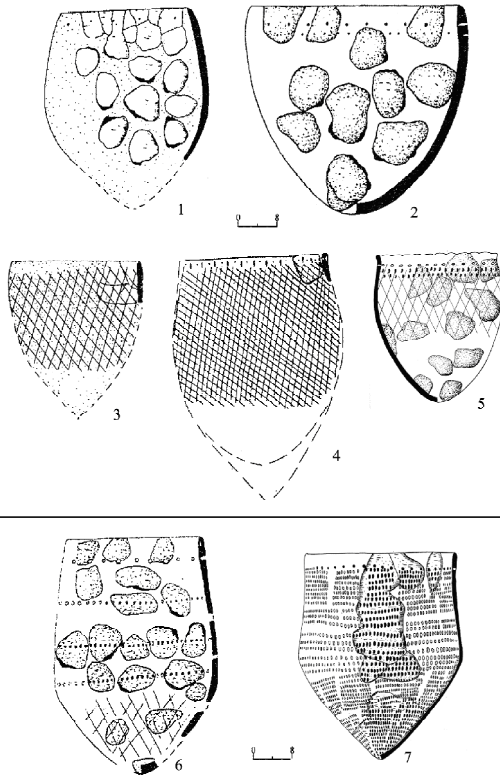

Рис. 1. Графічна реконструкція посуду волинської неолітичної культури:

1 – Вовче; 2 – Вітковичі;
3, 4, 9 – Новосілки;
5, 10 – Великий Мідськ;
6 – Шепель; 7 – Славута.

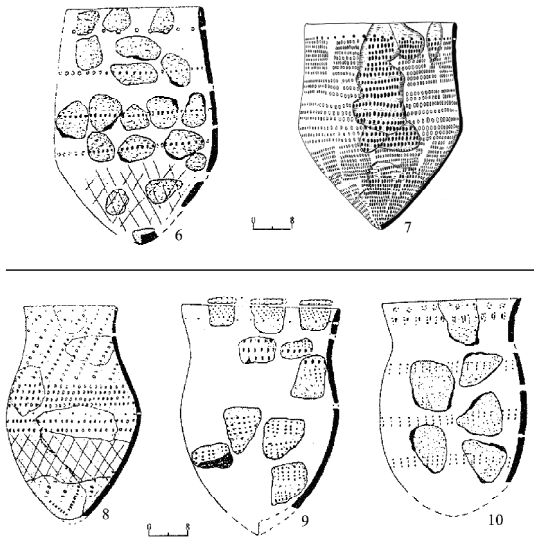
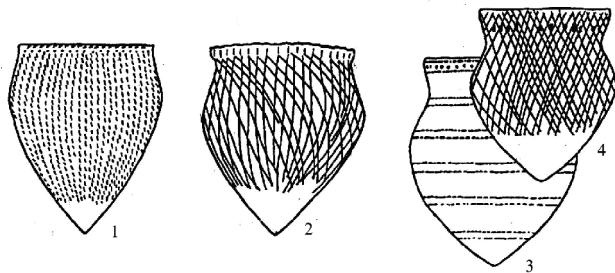

Рис. 2. Основні типи кераміки піманської культури (за М. Чернявським)

Література:

1. Даниленко В.Я. Підручник. – Харків: ХДАДМ, 2003. – 320 с.
2. Кубицька Н.В. Особливості давньої кераміки Західного Полісся // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – Вип. 6. – Рівне: РДГУ, 2001. – С. 5-10.
3. Лащук Ю.П. Кераміка // Історія українського мистецтва. В 6-ти т. – Київ: Книжкова фабрика “Жовтень”, 1970. – Т.4. Кн.2. – С.340-350.
4. Охріменко Г.В. Кам’яна доба на території Північно-Західної України (XII-III тис. до н.е.). – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 520 с.
5. Охріменко Г.В., Кучинко М.М., Кубицька Н.В. Розвиток керамічного виробництва на Волині (археологічний, етнографічний, мистецький аспекти). – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. – 246 с.
6. Шпара П.Е., Шпара И.П. Техническая эстетика и основы художественного конструирования. – К.: Выща школа, 1989. – 247 с.

Надійшла до редакції 30.03.2010